

GÖRAN THERBORN

Izhod iz pošte

Nekaj zrelih komentarjev in skromnih predlogov na pragu drugega stoletja marksističnega socializma

Zrelost: kratka proslava

V trenutku, ko vstopa krščanstvo v svoje tretje tisočletje, je marksistični socializem na pragu svojega drugega stoletja. Lahko bi rekli, da je dosegel določeno zrelost. Otroške bolezni morajo biti stvar preteklosti; isto kot to velja za otroško malomarnost in neodgovornost, kot tudi za skrbno varstvo in popustljivost. Marksistični socializem niti za svoje največje oboževalce ne more več pomeniti čudežnega otroka, sijajnega izvajalca na vnaprej pripravljenem odru, ki obljublja veliko prihodnost v svobodnem življenju.

Proslavitev zrelosti pa tudi ne pomeni zlivanja čebrov umazane vode na glavo komaj polnoletne osebe, ne pomeni niti njej namenjenih ironičnih pogledov, temveč – če pustimo ob strani mali svet debitantskih plesov – začetek resnih pogovorov o novem življenju, ki jo čaka, o problemih in odgovornostih, kot tudi o možnostih te osebe.

Z zgodovinskega in materialističnega stališča ne moremo istovetiti marksističnega socializma s spisi odličnega nemškega židovskega emigranta, ki je živel v XIX. stoletju. Marksistični socializem je predvsem organizirana politična sila množičnih razsežnosti. Združevanje marksistične teorije na eni strani in delavskega razreda in drugih naprednih gibanj na drugi predstavlja epohalno srečanje, ki mu ni para v svetovni zgodovini in ki ga lahko primerjamo z velikimi svetovnimi religijami. To srečanje ali spoj – preveč posplošeno bi bilo, če bi ga imenovali združevanje – je bil materializiran 1890. leta, vzporedno z vzponom in marksizacijo sodobnega delavskega gibanja. Nobena druga sila ni pomembneje prispevala k družbeno-politični zgodovini XX. stoletja. Ruska in kitajska revolucija, ki so ju vodili marksisti, sta trajno spremenili parametre svetovne politike, močno organizirana delavska gibanja pa so postala trajno obeležje razvitega kapitalizma, stalna razredna organizacija odpora eksploatiranih, kakršne svet dotlej ni poznal. Te revolucije in gibanja niso izšli iz

marksistične teorije, temveč iz izkušnje izkoriščanih in degradiranih, iz prakse razrednega boja milijonov delavcev in kmetov. Marksisti in socialisti drugačnih teoretskih nazorov pa so odigrali odločilno vlogo v teh prizadevanjih, ne le kot vodje in poborniki, temveč tudi kot neutrudni organizatorji, katerih položaj je bil skromen, in ki so se jim najpogosteje posmehovali in jih preganjali. To velja tudi za anglosaške dežele in njihove množične sindikate, v katerih delavske partije (še) nikoli niso bile marksistične in socialistične ali v katerih, kot na primer v ZDA, sploh ne obstaja politična partija delavskega razreda.

V nadaljevanju tega teksta ne bomo govorili o Marxovem zgolj teoretskem prispevku. Vendar pa je ob obeleževanju stoletnice seveda treba poudariti, da noben mislec v sodobnih časih ni imel intelektualnega vpliva, ki bi ga bilo moč primerjati z vplivom Karla Marxa. Če bi iskali ekvivalent, bi se bilo treba vrniti v stari vek, k Aristotelu. Pomen Marxa v sodobni družbeni znanosti in zgodovinopisju je neizmerljiv – tako po svoji širini, kot tudi po globini in trajanju. Filozofi, estetik, tisti, ki se ukvarjajo s preučevanjem umetnosti in književnosti, so se prav tako velikokrat obračali k Marxu. Brez priznavanja Marxa ni mogoče razumeti intelektualnega življenja dvajsetega stoletja. Vendar pa vpliva ni mogoče enačiti le z navdihom in posnemanjem. Izraža se tudi v kritikih in v napadih. No, glede na nesporen vpliv Karla Marxa ne bi smel biti noben resen opazovalec zmeden ob dejstvu, da po več kot sto letih po njegovi smrti tisoči intelektualcev menijo, da epitet marksist pomeni čast.

Ko ju opazujemo s političnega ogla, se pokaže, da sta velika moč in prepričljivost marksističnega socializma zasidrana na treh temeljih. Prvič, marksizem in socialistična teorija, v splošnem, dobivata podobo kritike in pojasnjevanja nepravčnosti, izkoriščanja in neenakosti, propadanja in bede večine – ob hkratnem izobilju in oblasti manjšine. Široka pojasnjevanja ciljev lastne kritike so izostrili marksistični ali marksizantni socializem. Socialistična teorija je postala sprejemljiva, ker je osmislila ta svet nepravčnosti.

Drugič, marksistični socializem je klic k akciji, ki temelji na že obstoječem odporu proti kapitalističnemu izkoriščanju, pri čemer ta odpor dobiva obliko samostojne organizacije za vodenje lastnega boja, sindikatov in partije delavskega razreda.

Naposled, marksizem je ponudil cilj osvobajanja, na podlagi obstoječih teženj kapitalističnega razvoja, razvojno inherentno potencialnost, ki jo lahko organiziran razredni boj pripelje do udejanjenja. »Znanstveni socializem«, ki sta ga uveljavila Marx in Engels, je bil socialistična strategija, utemeljena na znanstveni analizi. Znanost ni zatočišče resnice in le naivni v to verjamejo, nedobronamerni ideologi pa bi nas radi prepričali, da znanost želi to postati. Znanost ni nič drugega kot sistematsko iskanje objektivne resnice, objektivne v smislu, da ta resnica ni odvisna od individualnega upanja, bojazni ali intuicij. Prihodnosti ljudi ni mogoče nikoli napovedati z gotovostjo, kot je na primer z zvezdami,

vendar pa bi bilo na drugi strani popolnoma nepravilno meniti, da je dana kohorta človeških bitij suvereno neodvisna od sveta, da so jo prejšnji rodovi napravili takšno, da so ji namenili funkcijo oblikovanja lastne prihodnosti.

Med naštetimi tremi temelji je določena težnja: nalašč jo skušam pojasniti z uporabo besede, ki je v standardnem marksističnem besednjaku ni – »nepravičnost«. ¹ Kakorkoli že, to je kreativna in plodna težnja: marksistični socialisti so krenili v akcijo, saj jih je v to prisilil revolt proti krivici, pa tudi znanstvena analiza sistemskih povezav, teženj in možnosti. To pa pomeni, da mora ocena prihodnosti socializma upoštevati obe strani ter ju podvreči trezni zgodovinski materialistični analizi.

Teorija in klic: dva temelja socialistične politike

Oktobrska revolucija je izzvala ne le svetovnozgodovinsko delitev (z vzpostavljanjem prve postkapitalistične države in družbe), temveč je privedla tudi do delitve marksizma in socialistične politike. Vendar tu ne gre za dobro znano delitev in za burno medsebojno razpravo med revolucionarno in reformistično politiko. Moja teza v tem kontekstu je naslednja: socialistične perspektive in strategije se začno po oktobrski revoluciji utemeljevati na političnem zgledu in ne le na analizi kapitalizma. Delitev ni bila preprosta in jasna. Sam Lenin je bil ortodoksen marksist; četudi še tako kreativen in inovativen, vendarle dovolj ortodoksen, da je popolnoma razumel zgodovinski pomen javne poštarske službe, kot bomo kmalu videli; komunistična tradicija pa je vedno – vsaj v besedah – ohranjala povezavo z Marxovim analitičnim jezikom. Na drugi strani so socialisti Druge internacionale, nemška marksistična socialdemokracija, predstavljali pomemben zgled, ki mu je bilo treba slediti in s katerim je bilo treba tekmovali.

Zvok revolucionarne fanfare zmagovitega upora v Petrogradu pa se je širil po svetu in napovedoval novo zvrst socialistične politike in marksizma. Eden prvih in najzgovornejših kazalcev vsega tega je članek, ki ga je Antonio Gramsci napisal novembra 1917. leta; bil je navdušen komentator Oktobrske revolucije. Naslov članka se glasi »Revolucija proti ‚Kapitalu‘«. ² Ta socialistična politika je dala najpomembnejše rezultate zunaj Evrope. – nastali so kadri, ki so izvedli kitajsko, korejsko, vietnamsko, kubansko in druge revolucije.

Po času in prostoru je temu tekstu veliko bližja marksistična socialistična obnova v Zahodni Evropi in Severni Ameriki (ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let). To je bil marksizem in socializem, ki ni izhajal toliko iz Marxove analize protislovij kapitalizma, kolikor iz gnusa proti obstoječi krivici ter iz zgledov revolucij tretjega sveta, predvsem kitajske kulturne revolucije.

¹ Barrington Moore je ta problem izvrstno, čeprav morda preveč ambiciozno obdelal v svojem delu *Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt, White Plains, N. Y. Sharp, 1978.*

Prihodnost socializma obsega torej prihodnost dveh socializmov. Na eni strani gre za prihodnost socialističnih družbeno-ekonomskih teženj v postrevolucionarnih družbah in v kapitalističnih družbah, na drugi pa za velike razlike med zatiranimi, brezpravnimi in moralno prizadetimi družbenimi silami, ki lahko v socialistični kritiki kapitalizma najdejo pojasnitev ali osmišljen kontekst svojega položaja, ki v socialistični politiki vidijo primer osvobodilnega boja.³

Marksistično predvidevanje in socialistični zgled

Klasično marksistično perspektivo in strategijo lahko najdemo v maloštevilnih tekstih, ki v poznem zahodnem marksizmu ne zbujejo posebnega navdušenja, ki pa so nekaj tvorili jedro marksistične vzgoje socialističnih aktivistov delavskega razreda. Mednje lahko prištevamo: *Manifest komunistične partije*, *Anti-Dühring* ali njegovo skrajšano inačico, *Socializem – utopični ali znanstveni*, Kautskyjevo *Pot na oblast*, Leninov *Imperializem . . .* in njegovo *Državo in revolucijo*. *Imperializem* je na tej listi poseben primer, saj ne vsebuje analize kapitalizma nasploh, marveč njegovega neenakomernega razvoja in njegovega izzivanja meddržavnih spopadov. Zato to delo izpopolnjuje splošno zgodovino kapitalističnega razvoja s pomembno zunajevropsko perspektivo in meddržavnim spopadom.

Splošna perspektiva tendenčnega kapitalističnega razvoja vsebuje dva bistvena elementa. Eden je težnja k podružbljanju produktivnih sil, pri čemer postajajo produkcijska sredstva centralizirana, delovna sila pa družbeno medsebojno odvisna. Kreditni sistem doživlja ekspanzijo, ko reagira na ta proces, razvijajo se delniške korporacije in trusti, država pa nazadnje prevzema določene gospodarske veje (na primer pošto, telegraf in železnice). Kapitalisti se vse bolj ločujejo od resničnega gospodarskega življenja, vse bolj so odveč.⁴ V tem podružbljanju produktivnih sil (kapitalistični način prilaščanja postaja vse bolj neustrezen, če ga primerjamo s tem podružbljanjem) tudi leži objektivna osnova socialistične preobrazbe, v skladu s klasično marksistično tradicijo. Lenin je nadaljeval to tradicijo, ko je v *Državi in revoluciji* poudarjal: »Naš neposredni cilj je organiziranje celotnega nacionalnega gospodarstva v skladu z načeli poštarske službe . . .«⁵

Drugo bistveno težnjo predstavlja rast delavskega razreda in združevanja razrednih organizacij delavcev, širjenje in krepitev samostojnih delav-

² 2000 pagine di Gramsci. Milano, Il Saggiatore, I. del, str. 2265.

³ Marksizma in socializma, o katerih tu govorimo, sta si podobna, nista pa istovetna; gre za distinkcijo med voluntarističnim kritičnim marksizmom in determinističnim znanstvenim marksizmom, o čemer je pokojni Alvin Gouldner tako izvrstno razpravljal v svojem delu *The Two Marxisms*, London, MacMillan, 1980.

⁴ Glej: F. Engels, *Die Entwicklung des Socialismus von Utopie zur Wissenschaft*, Marx-Engels Werk 19, Berlin 1969, str. 220.

⁵ V. I. Lenin, *Selected Works*, II. del, Moskva 1947, str. 174.

skih organizacij, njihovo preraščanje v partije, sindikate in druge razredne organizacije. Ta težnja bo nazadnje omogočila delavskemu razredu osvojiti oblast ter trustovski in državni kapitalizem spremeniti v socialistično družbo, ki jo upravljajo sami delavci. Ta težnja je eksplicitna, od *Manifesta komunistične partije* naprej.

Moč socialističnega zgleada ima dvojen značaj. Na eni strani gre za ustrezen *uspeh*. Uspeh Oktobrske revolucije, ki je izreden, če ga primerjamo z neuspehom drugih strateških koncepcij in poskusov; pritegnil je desetisoče neruskih delavcev v vrste partij Kominterne. Zmaga kitajske revolucije je navdihnila številne poskuse izvedbe revolucije v Jugovzhodni Aziji – od Indije do Japonske in Filipinov. Podobno je tudi kubanska revolucija pripeljala do velikega števila ponovljenih poskusov izvedbe revolucije v Latinski Ameriki. Vsi ti poskusi posnemanja so bili neuspešni, mnogi so se končali s popolnim porazom, pogosto pa je prišlo do stabilizacije navzočnosti novih socialističnih sil, ki naj bi kasneje razvile lastni nacionalni ritem in perspektive – z začetkom pri evrokomunizmu pa do širokih revolucionarnih front Srednje Amerike.

Druga vrsta navdiha je ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let pripeljala do radikalizacije znatnega dela mladih v razvitem kapitalizmu. Šlo je v glavnem za zgled socialističnega *boja* in za socialistično *pojasnjevanje* krivice. Zgodovina tega svetovnega gibanja in dialektika njegovih medsebojnih povezav – z začetkom v Berkeleyu pa vse do Zahodnega Berlina 1965 in Pariza 1968 – še nista napisani. Zato lahko tu ponudimo le nekatere opombe udeleženca – opazovalca. Poskušati pa moramo ta dogajanja razumeti in pojasniti, pa naj bo to še tako tvegano, če hočemo dojeti možno neposredno prihodnost socialističnih sil v središču kapitalističnega sveta.

Zdi se, da obstajata dva glavna razloga radikalizacije. Eden je v hitri prekinitvi s tradicionalnimi oblikami družbenega nadzora v središčih razvitega kapitalizma, kar je pripeljalo do tega, da se velik del prebivalstva izogne nadzoru in tutorstvu obstoječih institucij. V tem pogledu predstavlja morda najpomembnejši vidik eksplozija visokošolskega študija. Nove množice študentov in dijakov so ušle ne samo nadzoru staršev, marveč je njihova številnost preplavila tudi akademske kroge s pravim podružbljanjem. V pogojih še živih tržišč delovne sile so imeli študentje in dijaki na razpolago dovolj časa in so lahko sprejeli nove ideje in mednarodne impulze.

Mladi v šestdesetih letih so bili razen tega prvi mladi rod, ki je živel v izobilju, ki ga je prinesel povojni gospodarski vzpon. Mladi so imeli denar, ki so ga uporabljali za prvo samostojno množično kulturo mladih, osredotočeno na rock-glasbo. Pojav množičnih medijev je povsod razbil lupino zaprtih kultur, morda prav tako dramatično kot v primeru sekularizacije nekdanj strogo klerikalno nadzorovane Nizozemske. Kontracepcijska tableta je odgnala strah pred posledicami zanositve, na čemer je počival nadzor nad seksualnostjo.

Drugi glavni razlog radikalizacije so burni spopadi, v katere se je v šestdesetih letih zapletel razviti kapitalizem, pa tudi značaj odpora proti njemu. To so bili boji za elementarne politične pravice, ki jih je, vsaj v teoriji kapitalistični liberalizem priznaval, ki pa jih je taisti liberalizem začel tudi teptati. Odločilni boji so bili tisti, ki so jih – z volilno pravico – bojevali črnici v južnih državah ZDA (neposreden povod za študentsko gibanje jeseni leta 1964 na Berkeleyu je bila udeležba določenega števila študentov v gibanju za državljanske pravice na Jugu, medtem ko je bil boj za demokracijo v Iranu razlog divjih demonstracij proti šahu junija 1965 v Zahodnem Berlinu). Nad vsemi temi povodi pa stoji boj Vietnamcev za nacionalno neodvisnost.⁶ Te boje so doživljali kot zgledne boje proti krivici. Tudi kitajska kulturna revolucija je bila za mnoge zgled, ki so ga često tolmačili kot boj proti elitizmu, avtoritarizmu in neenakosti.

Doslej smo govorili samo o radikalizaciji in o uporu, o njunih razlogih. Zakaj pa so ti procesi pripeljali do socialistične opredelitve in sprejemanja marksizma? Črnici z ameriškega Juga niso bili niti socialisti niti marksisti, Vietnamci niso vsiljevali nikakršnega socialističnega ali »proletarskega« internacionalizma. Nasprotno, njihova perspektiva solidarnosti je bila vedno zelo diskretno izražena in je šla razločno po poti široke ljudske fronte. Kitajci so seveda poskušali podnetiti mednarodno maoistično gibanje, vendar bi le stežka dosegli kakršenkoli vpliv brez vietnamske vojne in vsestranskega upora proti njej.

Marksizem, leninizem in socializem so bili po mojem mnenju tako široko sprejeti zato, ker so edine teorije, ki morejo osmisлити dejstvo, da vodilna liberalno demokratska kapitalistična oblast tepta celo najosnovnejše pravice črncev, Vietnamcev in prebivalcev »tretjega sveta« sploh. Progressivni liberalizem in socialdemokracija nista imela v tem smislu kaj ponuditi, pogosto pa sta bila celo neposredno odgovorna za ta divjanja in sta v njih sodelovala. Lyndon Johnson je bil ameriški vojni predsednik *par excellence*: prišel je naravnost iz new dealovske tradicije levo od centra. Socialdemokracija je, z izjemo Švedske socialdemokratske partije (ki se ima za to zahvaliti širokim mednarodnim pogledom Olofa Palmeja), bolj ali manj navdušeno podpirala ameriška vojaška prizadevanja, vse dokler nazadnje ameriški poraz ni postal popolnoma očiten. Marksistični socializem je bil edina oprijemljiva alternativa, sposobna odkriti vsebino in smisel gnusnega obnašanja vodilne kapitalistične demokracije. Domet tega učinka je bil izreden. Marksistični socializem je postal jezik številnih žensk, okvir za analizo zatiranja žensk. Prišlo je do specifičnega gibanja – socialističnega feminizma. Medtem ko so lezbijke skušale razviti lastno teorijo in jezik, je marksistični socializem vplival tudi na homoseksualce,

⁶ Če pustimo ob strani skromnost, moramo reči, da je še naprej verjetno najboljša analiza političnega vpliva vietnamske vojne podana v članku G. Therborna, »Od Petrograda do Saigona«, *New Left Review*, št. 48, marec-april 1968; ta prispevek je bil prvič prebran v Havani, januarja 1968 na kongresu Kulture, ki je pomenil vrhunski dogodek intelektualnega radikalizma v novejšem času.

tako da je prišlo do nastajanja front za osvoboditev pedrov in do organizacij, kot je npr. organizacija socialističnih homoseksualcev.

Ocena prihodnosti socializma bo morala upoštevati tudi prihodnost socializma, sprejetega na podlagi omenjenih primerov.

Razvoj razvitega kapitalizma

Prehod iz fevdalizma v kapitalizem je bil dolgotrajen, zapleten in neenakomeren proces, ki se je končal precej po britanskih revolucijah v XVII. stoletju in po veliki francoski revoluciji l. 1789.⁷ Kar se tiče socialistov, ni nobenega razloga, da bi domnevali, da bo prehod iz kapitalizma v socializem krajši, lažji in manj protisloven. Vsako trezno ocenjevanje marksističnih predvidevanj, starih več kot sto let, mora izhajati iz perspektive epohalnega zgodovinskega vedenja, ne pa iz pričakovanj aktivistov in borcev.

Torej se postavlja vprašanje: ali se razviti kapitalizem giblje v smeri socializma ali ne? Odgovor je pozitiven, vendar ne brez pridržkov. Zares je prišlo do podružbljanja produktivnih sil, vendar je ta proces kulminiral v medvojnem obdobju in takoj po drugi svetovni vojni. Promet v Londonu je bil podržavljen leta 1933, v Parizu pa leta 1938. Nemške železnice so bile nacionalizirane v času Weimarske republike, francoski železniški promet pa so podržavile nemške okupacijske oblasti (Francozi so to dejanje z zamudo ratificirali po osvoboditvi). Kar se tiče britanskih železnic, je bila njihova nacionalizacija izvedena 1947. leta.⁸ V medvojnem obdobju je bil prav tako dosežen vrh rasti kapitalističnih trustov in kartelov.

Po drugi svetovni vojni se je konkurenca ponovno utrdila, vendar v mednarodnih razsežjih; multinacionalne zasebne družbe so se znale izogniti javnemu nadzoru in ustvariti mednarodno integrirane zasebne proizvodne enote. Po podružbljanju železnic je prišlo do dramatične ekspanzije zasebnega avtomobilskega prometa. Zasebni kapitalistični produkcijski odnosi so se bili po vojni spet sposobni prilagoditi razvoju produktivnih sil.

V povojnem obdobju sta se seveda pojavili dve novi tendenci podružbljanja (ki ju Marx in Engels nista predvidela). Prva se kaže v javnem makro-ekonomskem upravljanju, katerega pionirja sta švedska in norveška socialna demokracija, največji uspeh v tem pogledu pa so dosegli nemški nacisti (v času, ko je gospodarstvo vodil Hjalmar Schacht). Ob koncu šestdesetih let je bila povsod priznana vloga vlade kot usmerjevalke in odgovorne dejavnice v gibanju razvitih kapitalističnih gospodarstev.

Druga težnja se pokaže v podružbljanju reprodukcije, v ohranjanju normalnega osebnega dohodka, v podružbljanju zdravstva in socialnega

⁷ Glej: Arno Mayer, *The Persistence of the Old Regime*, London, Croom Helm, 1981.

⁸ Pregled evropskih javnih podjetij je najti v knjigi R. Blocha, *L'Enterprise mise en question*, Pariz 1964.

varstva, vzgoje itn. Na kratko, v vzponu »države blaginje«. Zdaj se med eno in dvema tretjinama bruto nacionalnega proizvoda razvitih kapitalističnih držav porabi v okviru javnih proračunov. Dohodek od zaposlenosti v javnem sektorju in od javnih socialnih prihodkov je v številnih državah višji od dohodka, ki nastaja na podlagi privatne lastnine in podjetništva (celo v ZDA).⁹ To je proces, ki se je dogajal predvsem v sedemdesetih letih. Javni stroški na Danskem, Holandskem, v Italiji in Švici (če omenim le evropske države) so se v tem desetletju povečali bolj kot v celotnem obdobju od leta 1913 do 1960; na Švedskem je bila ta rast prav tolikšna.¹⁰

Kar se tiče organiziranja in mobiliziranja delavskega razreda je bil najvišji domet dosežen nekje v osemdesetih letih (če imamo v mislih stopnje sindikalne organiziranosti, število glasov, ki so jih na volitvah dobile delavske stranke, kot tudi število članov teh strank).¹¹ Delavci so okrepili svoj položaj glede na kapital (v primerjavi s sedemdesetimi leti) in sicer v stopnji, ki ji ni primere (posebej ko gre za proizvodnjo in delovno mesto), gledano nasploh.¹²

Sklenemo lahko, da klasično marksistično predvidevanje ni bilo nikarkršna utopija XIX. stoletja, niti ga ne bi smeli tako, kot se danes kaže v očeh akademsko potrjenih marksistov, označevati z zastarelima izrazoma »ekonomizem« in »razredni redukcionizem«. Osvobojeno svoje eshatološke usedline se to predvidevanje pokaže kot izredno točna napoved teženj XX. stoletja, čeprav se še ni znebil tudi ironičnih obratov.

V iskanju socialistične popolnosti

Vse uspešne socialistične in socialistično usmerjene revolucije se odigravajo zunaj središč razvitega kapitalizma. To je dejstvo, ki še velja za »realni socializem«. Češkoslovaška je bila v tem pogledu izjema, vendar je prav zato še bolj podrejena Sovjetski zvezi kot nekatere druge vzhodnoevropske države. Zahteva, da se opravi saldo teh revolucij, je zanesljiv način, da jih dobimo po glavi, vsaj kadar gre za nekatere kroge. Nemogoče je naštetiti vse marksistične partije in skupinice, v katerih je prišlo do razcepa ob vprašanju o naravi Sovjetske zveze (ali Kitajske). To vprašanje je zelo kontroveržno ne le v vrstah socialistov, pač pa tudi med socialisti in nesocialisti. V tem kontekstu se mu je nemogoče izogniti.

Stabilnost in zgodovinska nepreklicnost jedra teh postrevolucionarnih družb sta popolnoma očitni. Podružbljanje glavnih produkcijskih sredstev

⁹ O virih in metodah izračunavanja dohodka glej moj prispevek »The prospect of Labour and the Transformation of Capitalism«, *New Left Review*, št. 145, maj-junij 1984, str. 27–28; nemška izdaja *Socialismus*, maj in junij 1984, srbskohrvatska izdaja *Socializam u svetu*, št. 44.

¹⁰ G. Therborn-J. Roobrock, »The Irreversible Welfare State«, referat s konference o prihodnosti »države blaginje«, ki je bila decembra 1984 v Maastrichtu – tekst bo objavljen v zborniku omenjene konference.

¹¹ G. Therborn, »The Prospects of Labour . . .«, navedeno delo, isti avtor, »The 1970s in the History of Social Democracy«, referat na Konferenci o evropskih študijah, Washington D. C., jesen 1980, neobjavljeno.

¹² O posameznostih in referencah, glej moj prispevek »The Prospects of Labour . . .«, navedeno delo str. 15.

– zunaj kmetijstva – v času nemirov na Madžarskem (1956), Češkoslovaškem (1968), Poljskem (1980), pa tudi prej, ni bilo vprašljivo. Postkapitalistični način proizvodnje – če uporabimo previden nevtralen izraz – je postal trajno obeležje skoraj tretjine svetovnega prebivalstva. Toda, zaradi česa lahko to tretjino imenujemo avantgarda človeškega razvoja?

Res je težko pokazati kakršnokoli obstoječo socialistično popolnost. S stališča politične organizacije so vse obstoječe socialistične države, očitno, bolj avtoritarne in manj podvržene nadzoru in kontroli ljudstva kot številne razvite kapitalistične države, čeprav se nobena od socialističnih držav ne more primerjati s krvavim državnim terorizmom mnogih polrazvitih kapitalističnih držav, kot so Čile, Argentina in do nedavna Urugvaj, da o mafijaških režimih El Salvadorja in Gvatemale sploh ne izgubljam besed. Nikaragva je danes ena najbolj demokratičnih držav tretjega sveta, vendar cenzura tiska še vedno potiska stopnjo njene demokracije pod raven, ki jo najdemo v središču kapitalističnega sveta.

Kar zadeva gospodarske organizacije, sovjetsko planiranje v sedanji krizi razvitega kapitalizma ni privlačno – niti za levico, medtem ko so v poprejšnji krizi – v tridesetih letih tega stoletja – sovjetski petletni plani vzbujali zanimanje, pogosto tudi občudovanje pripadnikov socialdemokracije, levih liberalov, pa tudi fašističnega javnega mnenja.¹³ Socialna varnost v socialističnih državah ni tako radodarna in širokogrudna kot v Zahodni Evropi, čeprav je večja kot v ZDA in v Japonski.¹⁴ Kvaziinstitucionalizirana praksa »modrih kuvert«, s katerimi si na Madžarskem in Češkoslovaškem zagotavljajo boljšo medicinsko oskrbo, kaže na to, da je sistem zdravstvene zaščite bolj podoben sistemu kapitalistične medicine v ZDA kot sistemu »države blaginje« v Zahodni Evropi.¹⁵

Resda je na štirih področjih dosežen znaten napredek. Eden se kaže na področju človeškega življenja. Če socialistične države primerjamo s kapitalističnimi, ki so na isti stopnji bogastva, je v prvih smrtnost otrok manjša, življenjska doba prebivalstva je daljša, pismenost je na višji stopnji. Smrtnost otrok je bila v sedemdesetih letih v NDR republiki nižja kot v ZRN.¹⁶ Drugo področje napredka je polna zaposlenost, ki je glavna skrb delavskega razreda. V času, ko je v državah-članicah OECD (konec leta 1984) več kot 31 milijonov nezaposlenih,¹⁷ polna zaposlenost ni nepomemben dosežek. Treba pa je vendarle dodati, da je Japonski in štirim manjšim kapitalističnim državam (Avstriji, Norveški, Švedski in Švici) uspelo v kriznih razmerah ohraniti bolj ali manj polno zaposlenost.

¹³ Praktično socialistično gospodarjenje je naposled dobilo zrelo analitično obravnavo, kakršno tudi zasluži, v obsežnem delu Aleca Novesa, *The Economics of Feasible Socialism*, London, George Allen & Unwin, 1983.

¹⁴ Glej pregled *Social Security Programs Throughout the World – 1983*, Washington D. C., US Department of Health and Human Service, 1984.

¹⁵ Moji madžarski kolegi, katerih imen zaradi nevarnosti, ki jim pretijo na ideološkem minskem polju, ne bi navajal, so potrdili obstoj takšne prakse, o kateri se včasih govori tudi v tisku.

¹⁶ Primerjave je moč opraviti na podlagi letnih poročil Svetovne banke. Tu smo uporabili *Rapport sur le developpement dans le monde 1981*, Washington D. C., 1981.

¹⁷ OECD, *Economic Outlook*, št. 36, Pariz 1984, str. 51.

Razumljivo je, da trajna polna zaposlenost krepi položaj delavca v odnosu do managementa; zdi se, da obstaja dovolj splošen vtis o tem, da so delavci v socialističnih državah bolj samostojni na svojem delovnem mestu kot delavci v kapitalizmu (neredko za ceno nižje produktivnosti dela in slabših storitev). Razvitejša oblika samostojnosti na delovnem mestu, ki jo lahko štejemo za tretje obeležje resničnega socialističnega napredka, je jugoslovanski sistem samoupravljanja. Čeprav že na temeljni ekonomski ravni ne uspeva zagotoviti polne zaposlenosti, je ta sistem verjetno najprogresivnejša postrevolucionarna inovacija. Ni ga moč primerjati niti s tistim, kar obstaja v najbolj razvitih in najbolj naprednih kapitalističnih državah.

Naposled, revolucionarne socialistične sile in socialistične države so dosegle izredne uspehe v tehnologiji vojskovanja. To je najbolj prepričljiv uspeh leninistične organizacije, ki se je najprej potrdil v boju proti domačim in tujim kontrarevolucionarnim armadam (1918–1921). Ta način revolucionarne organizacije so kasneje uspešno prilagodili v dolgotrajnih vojnah na Kitajskem in v Vietnamu. Edino področje, na katerem je sovjetska tehnologija v bistvu enaka ameriški, je vojaška tehnologija. To je v pogojih obstoja bipolarnega mednarodnega državnega sistema lahko nujnost, vendar izjemnost tega vojaškega tehnološkega napredka v primerjavi s celotnim gospodarstvom prav gotovo izziva dvom v sposobnost obstoječega socializma, da bi zagotovil drugačno usmeritev človekovega napredovanja.

Naj rezimiramo rdečo nit naših argumentov: precej skromni rezultati v našem iskanju socialistične popolnosti nikakor ne izključujejo možnosti, da bo razvoj postrevolucionarnih družb našel novo socialistično inspiracijo. V preteklosti takšne inspiracije niso bile nikoli plod večjega bogastva ali popolnejše tehnologije. Vendar pa to pomeni, da je treba družbeno-ekonomske težnje k preseganju kapitalizma, vsaj v bližnji prihodnosti, iskati tudi v samem razvitem kapitalizmu. Celó če bodo nekatere države tretjega sveta krenile po »socialistični poti«, to ne bo nujno vplivalo na vitalnost kapitalizma v njegovem jedru.

Vrnitev baronov-razbojnikov

Zgodovinski ritem družbenih sistemov ne sledi ritmu kakršnegakoli sončnega koledarja. Kljub temu lahko leto 1984 v resnični zgodovini pomeni mejnik, četudi ne podira stoletne svetovne prakse, da bi neskle-njena, občasna proslavljanja nadomestila stari letni cikel svečanih dni (in četudi pripisujemo dolžno spoštovanje Orwellovemu distopičnemu Ing-soku). To je bilo leto, ko je stopnja gospodarske rasti ZDA dosegla 6,75%, kar je najvišja stopnja rasti v samem središču kapitalizma (po gospodarskem vzponu, zabeleženem po korejski vojni leta 1951). To je bila najvišja stopnja, dosežena v miru – po tisti iz l. 1939; ta stopnja je

potemtakem pomenila preskok ekonomske ravni iz leta 1929, medtem ko je sedanje gospodarstvo ZDA znatno nad ravnijo, ki jo je dosegalo l. 1973.¹⁸ Dejstvo, da je 31% ameriških volilcev ponovno izbralo najbolj reakcionarnega predsednika po Herbertu Hooverju (1928), pomeni morda simboličen dogodek na področju nadgradnje, vendar pa se ujema s sliko, mar ne?¹⁹

Atlantska plima se je umaknila, odkar je Andrew Shonfield objavil svojo znano knjigo *Modern Capitalism* (prva izdaja 1965), v kateri poveljuje francosko planiranje in poudarja, da je bila na ameriških volitvah l. 1964 »zagotovljena ogromna demokratska večina« (Johnson proti Goldwaterju), da je prvič po trinajstih letih v Britaniji »prišla na oblast laburistična vlada« in da je bil »v Franciji izdelan nov načrt petletnega plana«.²⁰ Prosvetljeni evropski liberalizem zdaj spet išče junake iz filmov »Točno opoldne« in »Rio Bravo« in jadikuje, da je »Evropa propadla«.²¹ Res je, da so Kennedyjeva leta očarala tudi Evropo in da je J. J. Servan-Schreiber svojčas zaslužil lepe denarce s knjigo *Ameriški izziv* (*Le défi américain*), vendar pa je bil francoski liberalizem od nekdanj ali »lahek« ali pa neiskren. Zdaj celo nekateri desno orientirani švedski socialdemokratski ekonomisti dajejo priznanje rekordni ameriški zaposlenosti v preteklem desetletju.

Kar se tiče levece, jo je ta obnovljena energija presenetila. Trojica najradikalnejših ameriških ekonomistov je l. 1983 objavila zelo pomembno knjigo o ameriškem gospodarstvu. To knjigo sta podprla nobelovca Kenneth Arrow in James Tobin; njen naslov je *Onstran ledine. Demokratska alternativa gospodarskemu padcu* (*Beyond the Waste Land. A democratic alternative to economic decline*).²² Krajše zgodbe o ameriškem padcu lahko prepustimo pozabi. Vendar pa se je na desni začelo, še pred 1984. letom, pojavljati novo zaupanje vase. Kot pomemben primer lahko navedemo mednarodni bestseller *In Search of Excellence* (V iskanju popolnosti), katerega avtorja sta T. Peters in R. Waterman. Knjiga se je pojavila 1982. leta v izdaji Harper in Row (New York). To je pomembna, simptomatična knjiga, saj sta jo napisala svetovalca za upravljanje v gospodarstvu. Vendar pa ni treba tako resno jemati zgodb o uspehu avtorjev. Pokazalo se je, da so mnoge med njimi izmišljene (glej *Business Week*, 5. november 1984, str. 46). Konferenca švedskih delodajalcev je jeseni l. 1982 organizirala največje poulične demonstracije v sodobni zgodovini Švedske (proti skromnemu socialdemokratskemu predlogu o ustanavljanju fondov »zaposlenih« – kar je bolj zgodovinski kot pa njihov pravilni naziv). Ni treba pozabiti, da je ta konfederacija najboljše organizirana in najbogatejša med vsemi konfederacijami v svetu.

¹⁸ OECD, *Economic Outlook*, št. 36, Pariz, december 1984, str. 50; A. Madison, *Ontwikkelingsfasen van het kapitalisme*, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1982, str. 232.

¹⁹ Za Reagana je ponovno volilo 59% volilcev, kar pomeni 53% celotnega volilnega telesa.

²⁰ A. Shonfield, *Modern Capitalism*, London, Oxford University Press, 1965, str. XIV.

²¹ To je naslov uvodnika *Economista*, od 24. do 30. novembra 1984.

²² S. Bowles, D. Gordon in T. Weisskopf, izdajatelj Ancor Press: Doubleday, Garden City, New York.

Vrnimo se k ekonomski bazi! V 1984. letu je prišlo tudi do prvega znatnejšega upadanja prizadevanj za podružbljanje proizvodjalnih sredstev, težnje, ki so jo napovedovali Marx, Engels in Lenin. Nova tehnologija komuniciranja je omogočila resnično reprivatizacijo telekomunikacij. Z »resničnim« mislimo na odnose prilaščanja, ne pa na drobne spremembe v nadgradnji (ki imajo prav tako določen pomen); mislimo na prodajo akcij British Telecoma, ki jo je odobrila M. Thatcher. Velikim zasebnim korporacijam je zdaj tehnološko in finančno spet omogočeno, da vzpostavijo lastne telekomunikacijske mreže. Tako je bil l. 1984 porušen z zakonom reguliran zasebni telefonski monopol v ZDA, oziroma vzpostavljene konkurenčne enote.²³

Naslednji pomemben vidik kapitalističnega razvoja so sektorske spremembe v zaposlenosti. Države-članice OECD so l. 1969 dosegle vrh zaposlenosti v industriji, gradbeništvu in rudarstvu, torej v ključnih sektorjih organiziranega delavskega gibanja.²⁴ Poglejmo strukturo zaposlenosti v Kaliforniji, najbolj izpostavljeni točki razvitega kapitalizma, katere delovna sila je skoraj enaka delovni sili Kanade, torej znaša okrog 40% delovne sile Velike Britanije ali Nemčije. Okoli 30% zaposlenih zunaj kmetijstva je bilo l. 1981 v naslednjih sektorjih kalifornijskega gospodarstva: industriji, gradbeništvu, prometu in družbenih dejavnostih. Skoraj enak odstotek (29%) je bil zaposlen v sektorju osebnih storitev, financ, zavarovalništva, prometa z nepremičninami; 23% je delalo v trgovini in raznih servisih za popravila, medtem ko je bilo 17,5% zaposleno v organih oblasti in v administraciji.²⁵

Seveda je težnja po podružbljanju proizvodjalnih sredstev odrinjena, konkurenčni kapitalizem pa se je ponovno potrdil. Ob koncu XVIII. stoletja, ko se je začelo sodobno delavsko gibanje razvijati v Evropi, je ameriški kapitalizem izvedel po državljanski vojni spektakularni prevrat v gospodarskem razcvetu (razvoj železnice, proizvodnja jekla, nafte, itn.). Brezobzirni delodajalci, ki so bili na čelu tega razvoja – Carnegijevi, Vanderbilti, Harrimani, Rockefellerji in drugi – so postali znani pod nazivom baroni-razbojniki. Podobna vrsta podjetnikov-milijarderjev se zdaj znova pojavlja v ZDA. Opirajo se na promet z nepremičninami in na finančna tržišča, kakor tudi na kompjutersko tehnologijo in na prodajo hamburgerjev.²⁶

Te nove plejade seveda ne gre enačiti z njihovimi predniki pred sto leti. Zapaženih je bilo nekaj primerov njihovega povezovanja s kulturo mladih iz šestdesetih let, kar ima pomembne komercialne razloge; mladi podjetniki se ukvarjajo z rockom in modo, kar je pripeljalo do velikega priliva dolarjev v sektorju profesionalnega športa in zabave. Vendar pa je po svoji individualni brezobzirnosti, protisocialnem ponašanju – po zavze-

²³ Pregled dogajanj v mednarodnih razsežnostih je najti v *Financial Timesu*, 14. januar 1985, III. del.

²⁴ OECD, *Historical Statistics 1960-1980*, Pariz 1982, str. 34.

²⁵ *Statistical Abstract of the United States 1982-1983*, Washington D. C., 1982, str. 359.

²⁶ Glej: *Business Week*, 21. januar 1985, str. 58.

manju za zmanjšanje davčnih obveznosti od Kalifornije do Massachusettsa – četudi prikrit z zasebno filantropijo, ta novi rod nasprotnikov delavskega razreda povsem podoben svojim eminentnim prednikom. Resda bi bilo težko najti pripadnika tega rodu, ki bi, kot nekdanji stari Cornelius Vanderbilt, rekel: »K vragu s publiko!«. Sto let »likanja« je pustilo na obrazih predstavnikov novih baronov-razbojnikov, tistih, ki so javnosti bolj dostopni, vsaj televizijski nasmeh.

Zasebni ameriški sistem zdravstvenega varstva je hkrati zelo drag in neučinkovit.²⁷ Okrepljeni ameriški kapitalizem pomeni, da bogati postajajo bogatejši, revni pa vse bolj številni in vse revnejši; podatki pravijo, da je 1980. leta 13% ameriškega prebivalstva živel pod minimumom eksistence, medtem ko je l. 1983 ta odstotek znašal 15%; okrog 50% črnskih otrok raste v revščini, in to v najbogatejši državi sveta. Realni dohodek (po plačilu davkov) gornje petine prebivalstva je bil med leti 1980–1984 višji za 9%, medtem pa je pri najrevnejši petini padel za 8% (podatki so bili objavljeni v *The Economist*, 13. januarja 1984, str. 42). Privatizacija telekomunikacij ne kaže le moči kapitalističnih korporacij, temveč hkrati pomeni tudi manjšo in dražjo storitev, višjo ceno telefonskega priključka v stanovanju. Zahteva po znižanju davčnih obveznosti odmeva – seveda zunaj skupnosti ameriških poslovnežev – kot velik absurd, saj je postavljen le zato, da bi nekemu idiosinkratičnemu magnatu omogočila, da bi svoji hčerki podaril velikanski akvarij, vreden 50 milijonov dolarjev.²⁸

Demokratske pravice so torej prva nova fronta boja, ki so ga sprožili novi baroni-razbojniki z obnašanjem, vrednim svojih prednikov. V mislih imamo pravico ugovora gospodarju, pravico združevanja. Reporterji *Business Weeka* so dovolj pošteni in nas obveščajo, da »praktično vsi« novi magnati nasprotujejo sindikatom. Kot Rockefeller in Carnegie tudi ti ponujajo substitut za demokratske pravice, v tem primeru ne le stanovanjske hiše, ki jih postavlja družba, in socialne varnosti, temveč tudi simbolično enakost (ogovarjanje po imenu, skupne tovarniške restavracije), premije in opcije pri nakupu akcij.

Razredni boj ni samo boj med obstoječimi razredi. To je tudi boj za določanje meja razreda. Podpora, ki so jo dali sindikati Walterju Mondaleu v predsedniški kampanji 1984. leta, se nam lahko pokaže bolj kot povezanost s posebnimi interesi, kot pa podpora delavskega razreda.²⁹ Vendar se vse do današnjega dne ni pojavil voditelj, ki bi bil privlačen za novi rod zaposlenih v sektorju storitev ali visoke tehnologije, ki bi govoril z njihovim jezikom, kakor to počne zadnji (?) predstavnik tradicionalnih sindikalnih voditeljev, Arthur Scargill, kadar se obrača k večini najbolj tradicionalnega britanskega delavskega razreda.

Medtem ko obnovljeni kapitalizem razvija nove tehnologije in nove

²⁷ Glej: *The Economist*, 1984.

²⁸ Navedeno po: *Business Week*, 21. januar 1985. Ta magnat je bil David Packard, lastnik firme Hewlett-Packard.

²⁹ To vrsto boja je prvi analitično obrazložil Adam Przeworski v odličnem članku, ki nosi naslov »Proletarci v razred«, *Politics and society*, 7. zvezek, št. 4., 1977.

načine avtoritarnega vodenja, s čimer spodkopava novejšje dosežke delavskega gibanja, to gibanje zapušča ta bojišča in prestopa v obrambo »države blaginje«. To pomeni, da se delavsko gibanje koncentrira na manj pomembnem bojišču. Četudi je prišlo do nekaterih kresanj, ki so nekatere boleče zadela, sta Reagan in M. Thatcher pravzaprav pustila bistvo »države blaginje« nedotaknjeno, prisiljena sta ga bila celo nekoliko razširiti. Z demokratičnimi ukrepi ni več mogoče ukinjati temeljnih socialnih pravic, posebej ne v pogojih, ko tretjina in več kot polovica volilcev razvitih kapitalističnih držav pridobi svoj osnovni dohodek iz državne blagajne – najsi gre za javne uslužbenke ali za uporabnike javnih skladov.³⁰ Naraščanje revščine in neenakosti v Ameriki R. Reagana in Veliki Britaniji M. Thatcher sta v glavnem povzročila politika nezaposlovanja in davčne olajšave, ki jih priznavajo bogatim, ne pa predvsem zmanjševanje sredstev za družbeno varstvo.³¹

Pravzaprav gre za tisto, kar bi lahko imenovali »brazilizacija razvitega kapitalističnega sveta«. ³² To so marginalizacija najrevnejšega dela prebivalstva, demoralizacija in pasivizacija večine (ne smemo pozabiti, da je za ponovno izvolitev Reagana in Thatcherjeve zadoščala že tretjina volilnega telesa), bogatenje avtoritarne manjšine, pri čemer se upravlja s pomočjo populističnih apelov in s ponujanjem drobtinic z milijarderjeve mize. Levica se lahko v boju proti brazilizaciji – v boju, ki ga v svoji deželi bijejo vse napredne sile Brazilije – opira na tri vire. Prvič, na najboljše tradicije delavskega gibanja, ki so, v skladu z Marxovim pojmovanjem v teh silah spoznavale nosilce splošnih interesov, ki presegajo zgolj interese obrti in industrije; na to pa, v glavnem, pozabljajo v deželah, kjer je delavsko gibanje postalo šibko in pretežno uveljavlja funkcijo branitelja svojih ožjih interesov (v Italiji bi rekli korporativnih interesov). Ta tradicija ima tudi trdno ekonomsko podlago v široki delitvi delo-kapital, sicer značilni za razviti kapitalizem, kjer se število pripadnikov klasičnih srednjih razredov zmanjšuje. Drugič, levica se lahko opira na vzpon in neuničljivost »države blaginje« – z njenim javnim zaposlovanjem in usmerjanjem k skrbi za ljudi in k njihovi vzgoji, v primeru naprednega socialnega dela pa tudi k individualnemu razvoju tistih, ki niso voljni ali zmožni tega doseči v pogojih delovanja borze dela. Ni pa klasični marksizem predvideval tretjega vira, in če naj bi se z njim soočil, bi bil ta marksizem celo zaprepaščen. Ta tretji vir je ideološka, moralna zaskrbljenost nad revščino, marginalizacijo in eksploatacijo. To je bila vedno domena prosvetljenega liberalizma in konzervatizma, nedavno pa je postala institucionalna osnova mnogih cerkva, ko so izgubile vlogo stebrov vzpostavljene družbene ureditve. To silo lahko ugotavljamo ne le v Braziliji – v krajev-

³⁰ Glej moj prispevek »The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism«, navedeno delo, str. 34.

³¹ Glej: P. Ruggles-M. O'Higgins, »Retrenchment and the New Right: A Comparative Analysis of the Thatcher and Reagan Administrations«, Center for Analysis of Social Policy, Univerza v Batu, 1984.

³² Glej: G. Therborn, *Why Some Peoples are More Unemployed Than Others?*, London, Verso, 1985, bo kmalu izšlo.

nih cerkvenih občinah – temveč tudi v, recimo, anglikanski cerkvi v Veliki Britaniji in v katoliški cerkvi ZDA. Vse večja ideološka spremenljivost razvitega kapitalizma ne vpliva škodljivo samo na lojalnost delavskega razreda, ampak tudi na lojalnost buržoazije.

Prihodnji družbeni boji za oblast bodo verjetno sprožili ofenzivo novih baronov-razbojnikov. Vprašanje je le, ali bodo sile demokracije in solidarnosti pričakale frontalni napad na položajih iz sedemdesetih let, ali pa bodo formirale svojo glavnino na stranskem položaju, se popolnoma angažirale na nepomembnem bojišču obrambe »države blaginje« ter dovolile spreminjati pomembne razredne meje, pri čemer se bodo marginalizirani desperadosi borili v temi in ob spremljavi elektronskih nadomestkov sambe iz satelitskih oddaj.

Hreščanje razbitih fanfar

Fanfara socialističnega navdiha so utihnile ali pa se pritajile. Konec vietnamske vojne in spoznanje prijateljev Vietnamcev, da so se ti ljudje bolj sposobni bojevati, kot pa graditi mir (da o negovanju ljubezni sploh ne govorimo), je pripeljalo do tega, da je veliko ljudi izgubilo iluzije. Res je prava ironija, da je mnoge bolj prizadel konec terorja Pola Pota, kot pa njegovo divjanje; bil je svojevrsten protivietnamizem, ki so ga navdušeno sprejele desnice v Severni Ameriki, Zahodni Evropi in Jugovzhodni Aziji ter pričakovale, da bo režim Pola Pota prinesel maščevanje za Dien Bien Fu in Hai Fong, saj so pri tem računale na njegove malce rdeče roke. Maoisti so bili s padcem »bande štirih« razkrojeni. Medtem ko je imel zlom češkoslovaškega »socializma s človeškim obrazom« le majhen vpliv na tedanjo zahodno levico, je klerikalna reakcija, ki jo je širil Solženicin, močno vplivala na povsem posvetne bregove Sene (iz domačih razlogov), prav kakor tudi žilav odpor protifeminističnih, islamskih fundamentalističnih voditeljev klanov v Afganistanu. Romantično mračnjaštvo, sile, ki so se zbirale okoli Pola Pota in afganistanskih plemenskih poglavarjev, ni edino, kar je dušilo socialistične fanfare. (Poudariti velja, da negativna ocena omenjenih sil nikakor ne pomeni odobravanja vloge, ki so jo, kot starejši bratje, prevzeli Vietnamci in Rusi, prav kakor negativna ocena sovražnikov velike francoske revolucije ne pomeni podcenjevanja nacionalne, regionalne ali rodbinske lojalnosti, ki jo je velika armada potep-tala). Socialistične fanfare so se delno razbile tudi ob delovanju drugih sil, ki so trdile, da predstavljajo protikapitalistično levico.

Ekološka ideologija in ideologija »nove dobe« sta začeli oporekati marksistični in socialistični razlagi kapitalistične nepravilnosti in njegove nesmiselnosti (in sicer v začetku sedemdesetih let). E. F. Schumacher je l. 1972 objavil delo *Small is Beautiful* (Majhno je lepo), Rimski klub pa je 1976. leta natisnil *The Limits of Growth* (Meje rasti). Vendar pa je bil glavni pokol levice opravljen v osemdesetih letih. Na ideološki ravni je to

izpeljal André Gorz s svojim delom *Adieux au Proletariat* (Zborom, proletariat), objavljenem l. 1980, medtem ko je na politični ravni ta funkcija doletela gibanje nemških »zelenih«, ki so se končno utrdili na parlamentarnih volitvah l. 1983. Nekatere partije levice so zelo uspešno porazile te nove težnje (mislimo na švedsko KP in socialistični partiji Danske in Norveške). Zato je odkrito obravnavanje tega problema podobno pljuvanju v luteranski cerkvi. Vendar pa, ko gre za tisti del sedanje levice, ki se še vedno navdihuje v času prosvetljenstva, moramo opozoriti na nekatere stvari, četudi se bo zdelo to nekaterim krogom neprimerno.

Vzpon ekološke paradigme ogroža nekdanj edino marksistično protikapitalistično ideologijo, ki je v začetku sedemdesetih let tega stoletja prisilila cel rod levičarjev, da se je poslovil od Leninovega *Kaj storiti*, temeljev kitajske KP, »boljševizacije« nemške KP iz dvajsetih let ali kubanske »revolucije dvanajsterice«. Namesto o podružbljanju produkcijskih sil se je začelo govoriti o etični nujnosti malega gospodarstva. Delavski razred, delavsko gibanje in razredni boj so zamenjala »nova družbena gibanja«. Najbrutalnejša oblika te ideologije je izražena v Gorzovem *Zbogom, proletariat* in povzdigovanju »ne-razredov delavcev«. Kombinacija tega in neonapoleonovske glorifikacije vojaške moči ni presegla meja udarne sile, vendar pa so se njeni napadi na delavsko gibanje, za katerega se trdi, da predstavlja »privilegirano manjšino«, precej okrepili.

Politični zgodovinar, ki prebira razprave gospoda Gorza in drugih njemu podobnih, dobi vtis, da so te razprave podobne kitajski polemiki proti Sovjetski zvezi ali polemiki proti jugoslovanski, italijanski in drugim komunističnim partijam (v šestdesetih letih). Iz njih je moč spoznati številne pomanjkljivosti v klasičnem delavskem gibanju, ponujajo privlačne utopije, hkrati pa pričenjajo napad na obstoječe sile protikapitalističnega odpora ali pa te sile diskreditirajo. Že krajše branje razprav pokaže, da je utopija nerealna, zato pa je napad na obstoječe protikapitalistične sile resničen.

V razmerah obnovljene moči razvitega kapitalizma novi vetrovi razširjajo tisto, kar hvali Gorz. Teza o krizi upravljanja³³ na znanstvenem seminarju v Gorzovi domovini, Avstriji, ne bi uspela.³⁴

Po drugi strani je omenjena zvrst razmišljanj pomembno prispevala k sodobni nezaposlenosti. Povsem na kratko bom pokazal nekatere stvari. Ta pisec je, govoreč o britanski levi (nekje v 1984. letu), dejal, da je Velika Britanija država, v kateri se namerno ohranja množična nezaposlenost. Kot klasični intelektualec delavskega gibanja sem seveda trdil, da je nezaposlenost glavni problem, ki ga moramo rešiti. Takoj pa mi je odgovorila pomembna osebnost britanske levice s trditvijo, da je veliko

³³ Gorz, *Les chemins du paradis*, Pariz, Galilée, 1983, str. 27.

³⁴ Glej moje delo, *Why Some People Are More Unemployed Than Others?*, navedeno delo. Avstrija je ena od petih držav članic OECD, v kateri je nezaposlenost zelo nizka.

ljudi, ki ne želijo delati, da obstaja cela vrsta različnih vzrokov nezaposlenosti itn.³⁵

Novi baroni-razbojniki ameriškega kapitalizma niso odprli poti v novi raj, napadi na polno zaposlenost in na delavsko gibanje pa imajo lahko enake posledice kot nekdanji napadi Sovjetske zveze na revizionistični značaj komunističnih partij, oziroma na njihov socialfašistični in socialimperialistični značaj. To pomeni diskreditiranje vseh vrst socializmov in čaščenje konkurenčnega kapitalizma oziroma mednarodne reakcije.

Napadi na klasični socializem in na svetovne socialistične težnje, kot so ustanavljanje sindikatov, izvajanje politike polne zaposlenosti in vzpostavljanje »države blaginje«, za kar se zavzemajo ekologisti, utegnejo pripeljati do neljubih posledic, tako kot se je to primerilo revolucionarnosti zagovornikov kulturne revolucije. Zvok razbitih fanfar bo verjetno nadležen tudi najbolj muzikalnemu ušesu.

Sile in problemi socialističnega odpora

Vsak razumen socialist mora povezovati vdanost demokracije, enakosti in solidarnosti z določeno mero skepticizma in pripravljenosti na poraze. Poštarska služba ne more biti več pokazatelj družbene zgodovine, kot je bilo to za časa Marxa in Lenina. Univerzalnost delavskega razreda in delavskega gibanja (na podlagi perspektive interesov, kot tudi množičnosti in homogenosti) spodkopavajo in postavljajo pod vprašaj predvsem obnovljene sile visoke tehnologije, velike špekulacije in hitre preobrazbe kapitalizma; to spremlja relativno upadanje družbeno-ekonomskega osrednjega pomena klasičnih sektorjev industrijskega kapitalizma, v katere je bilo (z začetkom pri rudarstvu in proizvodnji jekla pa vse do železniškega prometa in avtomobilske industrije) delavsko gibanje močno zakoreninjeno. Klasično delavsko gibanje in perspektive delavskega razreda pa ogrožajo in ovirajo novejša in, vsaj za zdaj, bolj modne protikapitalistične sile, ki trdijo, da so problemi dela, delovnih razmerij in zaposlenosti zastareli.³⁶

Sodobni marksizem je bil v sedemdesetih letih zaposlen z omejenimi dometi možnih sprememb v kapitalizmu in je zanemaril vzpon socialističnih sil. Programi in tekstualna reinterpretiranja so bila pomembnejša kot analize, obrambni boj pa je bil bolj privlačen za mobilizacijo ljudi kot vse večji izzivi novim silam moči in privilegijev.

Namesto nekdanj zvezdnega internacionalizma levice je prišel na

³⁵ Ker ne bi rad še bolj zaostroval že dovolj zaostrene polemike na britanski levici, sem nalašč izpustil imena udeležencev in kraj dogajanja.

³⁶ Znanstveno vzeto je verjetno najzanimivejši in najpomembnejši izziv te vrste prispevek Clausa Offea na nemški sociološki konferenci l. 1982 – *Arbeit als gesellschaftliches Schlüsselkategorie?* (Delo kot ključna družbena kategorija?), v knjigi, katere urednik je J. Mathes, *Krise der Arbeitsgesellschaft?*, Frankfurt, Campus, 1983. Videti je, da »družbo dela« postavlja pod vprašaj v glavnem tisti, ki so si dobili dobro plačana delovna mesta – akademski delavci, socialni delavci, novinarji ali kar vsi skupaj.

površje cinizem desnice s podpiranjem, financiranjem in oboroževanjem odredov smrti v Srednji Ameriki, Južni Afriki, Afganistanu in Kampučiji. Šovinizem se je zmagovalno povrnil v nekatera središča razvitega kapitalizma, ob junaških podvigih, kakršen je bil napad ZDA na Grenado, ta najpopolnejša vojaška zmaga oboroženih sil ZDA po vietnamski vojni, uničenju Hirošime in Nagasakija – ali uspešna obramba najdragocenejšega dela britanskega imperija, pri čemer je Velika Britanija jasno pokazala, da je ona, ne pa Argentina, vladarica na morju. Francoski socialdemokrati so nemara izgubili vero v moč in možnost socializma, vendar jih je hitro potešila močnejša sila, de Gaulleova udarna sila (*force de frappe*), ki Rusov verjetno ne bo preveč prestrašila, bo pa spektakularni dodatek vojaški paradi ob 14. juliju.

Noben resen analitik ne more v tem trenutku predvideti pomembnejšega napredka na področju temeljnih človekovih pravic (v naslednjih petnajstih letih), še manj pa na področju gibanja k socializmu in komunizmu, v marksističnem smislu. Prihodnost je treba šele ustvariti. Takšna bo, kakršno jo bodo napravila človeška bitja, kar vključuje tudi protikapitalistične sile. Zato bomo sestavili kratek seznam teh sil in njihovega vidnega napredka.

Delavsko gibanje je izpostavljeno napadom in je v zadnjih letih doživljalo umike in poraze. Gledano z dolgoročneje zgodovinske perspektive pa ima vendarle visoko raven družbenega vpliva in izraža neuničljivo moč, kar je videti na delovnem mestu, v položaju sindikata in v podpori volilnemu telesu. V tem pogledu je delavsko gibanje danes precej močnejše kot je bilo, denimo, pred tridesetimi, petdesetimi, sedemdesetimi ali sto leti. Toliko, kolikor je izgubilo na notranji veri in getoizirani globini in prijetnosti, so bogato nadoknadili uspehi na področju enotnosti, vplivnosti in sposobnosti. Zato predvidevanj o neizbežnem upadanju delavskega gibanja ne moremo jemati resno. Močno razredno – namesto sektorsko – naravnana delavska gibanja, na primer švedsko sindikalno gibanje, so uspela sindikalno organizirati tudi sektor storitev. Delavsko gibanje bo ohranilo osrednje mesto v družbenih in političnih spopadih s kapitalizmom. Da bi to potrdili, bomo navedli ekstremen primer kmetov. »Ekstremen« pravimo zato, ker niti najbolj navdušeni postindustrialisti ne predvidevajo, da bo v bližnji prihodnosti klasični delavski razred – razred manualnih delavcev v industriji, prometu in trgovini upadel na raven števila kmetov (na približno pet odstotkov gospodarsko aktivnega prebivalstva v najrazvitejših kapitalističnih deželah). Vendar pa organizacije kmetijskih proizvajalcev, interesi teh proizvajalcev in njihova politika ostajajo zelo pomembni tudi za sedanje postindustrijske družbe in politiko. Kmetje so prizadejali velike težave Evropski gospodarski skupnosti; v državah, kjer so nastale neodvisne kmečke stranke, v glavnem v nordijskih deželah, imajo te odločilen pomen v politiki teh dežel. Tisti, ki se poslavljajo od delavskega razreda, se podajajo na barikade neoagresivnega kapitalizma ali pa se poslavljajo od politične stvarnosti.

Politika postindustrijskega razvitega kapitalizma postaja vse bolj negotova. Nova družbena in politična gibanja nastajajo in izginjajo. Nekatera med njimi so neprikrito reakcionarna, na primer gibanje proti splavu (v ZDA), katoliško gibanje za »svobodno« šolo (v Franciji), gibanje, ki se zavzema za davčne olajšave ali gibanja, ki zapovedujejo sovraštvo do tujcev. Ne moremo in ni potrebno iz tega kroga izločiti posameznih pridobitniških desničarskih mladinskih gibanj, ki rock-glasbo, ali pa katero drugo, postavljajo nasproti komunizmu, socializmu in sindikalizmu. Nekatera gibanja so pretežno progresivna, so pa inherentno nedorečena, kot na primer feminizem in ekologija. Pričakovati je pojav samozavestnega kapitalističnega feminizma, z žensko-managerjem in podjetnico kot heroinjo, ali pa vsaj kot antipod obstoječemu socialističnemu feminizmu. Težje si je zamisliti odločno kapitalistično ekološko gibanje – vendar nas ne bi smele presenetiti določene zveze med ekologi in visokotehnološkimi kapitalisti oziroma konservativno buržoazno kulturo. V celoti vzeto bosta feminizem in ekologija v glavnem ostala protikapitalistična, tudi vsled vse večje udeležbe žensk v delavskem gibanju (v najširšem smislu te besede, torej v razredu kot organizmu, ki združuje uslužbenke na nemanagerskih funkcijah) in vsled sovražnega odnosa ekologistov do prisvajanja narave in brezobzirnega načina življenja novih kapitalistov. Njihov pomen bo vsekakor rasel. Kar pa zadeva njihovo enotnost ali primerljivost s klasičnim delavskim gibanjem, sta oba problematična – če uporabimo vljuden izraz. Na drugi strani spreminjanje spolne strukture delavskega razreda v širšem smislu povečuje možnosti zblíževanja feminističnega in delavskega gibanja. Nekateri novi vidiki so inherentno progresivni. Najboljši in najpomembnejši primer so nova mirovna gibanja, ki so – razen v Franciji, kjer se, kot kaže, večina prebivalcev prilagaja nuklearnemu potomcu Grande Armée – v začetku osemdesetih let zajela vse države razvitega kapitalizma. To gibanje je manj bučno, izraža pa verjetno trajnejšo zaskrbljenost, kot pa jo povzroča šovinizem, ki ga podžigajo olimpijski cirkusi in osvajanje otočkov v Karibskem morju in Južnem Atlantiku. Realni socializem ni nikakršen pristan pacifizma, o čemer pričajo oboroženi spopadi in napetosti med Sovjetsko zvezo in Kitajsko oziroma sovjetski tanki v Pragi in bombniki v Afganistanu. Vendarle je mirovno gibanje le inherentno napredno – ne le v smislu obdobja prosvetljenstva, ki je tudi vnaprej temelj sodobne naprednosti. Prav tako je tudi protikapitalistično nastrojeno, tako zaradi svoje primarne zainteresiranosti za moralnost in človeško existenco, kot tudi zato, ker presega pragmatiko akumulacije kapitala. Temu gibanju nasprotujejo vse sile ekonomske, socialne in politične desnice, zanj pa so vse sile levice in centra-levice, razen Helmuta Schmidta, francoske socialdemokracije in skrajne desnice britanske Laburistične partije. Aktualnost problema miru in oboroževanja se bo spreminjala, malo pa je verjetno, da bi ta vprašanja ne bila več kriterij za delitev na levico in desnico. Obsedenost z oboroževanjem in uspešnimi vojnami, ki sta jo uspela vpeljati Musolini in Hitler – čeprav v

zelo omejenih razsežnostih – bo pri gospodih Reaganu in Weinbergerju, kot tudi pri njunih naslednikih, verjetno splahnela.

Končno, na družbeni in politični sceni se znova pojavlja stara sila – religija. Implikacije tega so zelo nejasne. Obnovljeni protestantski fundamentalizem v ZDA pomeni glavno reakcionarno silo, poenjujoča moda posnemanja različnih vzhodnjaških religij pa levici odteguje del njene baze mladinske kulture. Na drugi strani so najnovejše poteze starih cerkva očitno napredne. To velja za dobršen del katoliške cerkve (predvsem v ZDA) in to navkljub nezlomljivemu konservativizmu (v primeru Latinske Amerike pa izrazito reakcionarnemu stališču) papeža Janeza Pavla II. Isto velja tudi za večino protestantskih cerkva v Evropi, od anglikanske cerkve do luteranskih cerkva v Zahodni Nemčiji in Švedski, do kalvinistične *Hervormde Kerk* na Nizozemskem. Cerkve se ukvarjajo tako z vprašanjem miru in oboroževanja kot s problemi revščine, zaposlovanja in delovnih odnosov. Sekularizacija ni prekinila le religiozne zvezanosti prebivalstva, temveč je prekinila tudi povezanost cerkva s posvetno oblastjo in s slavo države in kapitala. Značilno je, da se je kot glavni usmerjevalec holandskega gibanja za mir, sicer najbolj množičnega mirovnega gibanja v razvitem kapitalizmu, pojavil medcerkveni svet za mir (IKV). Stavkajoči rudarji najdejo več razumevanja pri anglikanskih škofih kot pri parlamentarnih prvakah Laburistične partije. Najnaprednejše programe o vprašanih miru in temeljnih človekovih pravicah je v ZDA izdelala katoliška hierarhija (če izvzamemo programe baptističnega duhovnika-politika Jesseja Jacksona). Ker so jih zmedla socialna stališča škofov iz Darama in canterburryjskega nadškofa, stare cerkve počasi propadajo, kot bi rekli britanski novinarji-desničarji. Ne bodo pa izginile, njihov odnos do novih baronov-razbojnikov bo ostal nespremenjen, ali pa se bo celo zaostril.

Upanje v vrnitev kapitalizma in boj za ta cilj se bosta gotovo pokazala kot lažna in napačna, kot to velja npr. za predvidevanja pokojnega Johna Fosterja Dullesa.³⁷ »Državo blaginjo« je mogoče uničiti samo s pomočjo ukrepov, za katere se zavzemata Friedmann in Pinochet, Pinochetov pa v razvitem kapitalizmu ni veliko. Morda bo delavsko gibanje oslabelo, vendar pa bo tudi vnaprej predstavljajo osrednji element razvitega kapitalizma. Kar se tiče široke zveze levice iz l. 1968, ki je, če ne v očeh njegovih udeležencev, pa v resnici, obsegala širok spekter – od študentov in pariških delavcev pa vse do Svetovnega sveta cerkva, ki se je sestal v Upsali (Švedska) – je verjetno, da bo razpadla. Na drugi strani so v novejšem času v boj proti vladavini kapitala in bogastva stopile nove rezerve – feminizem, ekologija, stare cerkve. Najbolj verjetno je, da se bodo vsi napravili za gluhe ob zapeljivih zvokih siren Južne Kalifornije,

³⁷ To ime je verjetno pokrito že s tako debelim slojem prahu, da je vsaj mlajšim bralcem potrebno pojasnilo: torej, J. F. Dulles je bil v petdesetih letih ameriški minister za zunanje zadeve ali »državni sekretar«, kot temu pravijo tam; prav tako je bil zagrižen protikomunist. Njegov brat Allen je bil na čelu CIA.

hkrati pa prisluhnili komaj slišnim glasovom Čikano poljedelcev, črnih služabnic, revščine sredi bogastva, nezaposlenih.

In kaj naj sklepamo? Razviti kapitalizem bo vsekakor ostal na sceni v naslednjih dveh desetletjih, pri čemer ne bo prišlo do pomembnejših prodorov socializma. Prav tako pa je gotovo, da devetdeseta leta tega stoletja ne bodo desetletje kapitalističnega slavlja, kakršna so bila petdeseta, da ne govorimo o bučnem kapitalizmu dvajsetih let. Kar zadeva razviti kapitalizem bo Zahodna Evropa verjetno še naprej izgubljala svoj pomen – v korist ZDA, Japonske in novih kapitalističnih sil, posebej v Jugovzhodni Aziji. Veliko bolj negotovo je, ali bodo ostali petrolejski šejki še (njihov pojav v središču kapitalizma je naletel na nenaden posluš za probleme inozemskih investicij, kar so poprej vedno povezovali z nekakšnimi mračnimi komunističnimi mahinacijami v tretjem svetu) trajnejše obeležje tega časa, kot so bili npr. argentinski rančerji, katerih pojav v igralnicah Azurne obale je prinesel izraz »riche comme un Argentine« (»bogat kot Argentinec«), ki pa so že zdavnaj izginili. Le malo je verjetno, da se bo južnokalifornijska cesta Santa Monice, po kateri drvi velikanski avtomobili neoagresivnega kapitalizma, kmalu tako podaljšala, da bo dosegla tudi druge dele sveta.

Eden bolj drobnih uspehov marksizma in socializma je bil njun vstop na buržoazne akademije. Če izvzamemo rožnata leta neuspele študentske revolucije, je bil dosednji prispevek marksizma in socializma vsaj kar zadeva politiko, dokaj neznaten. Zato »rožnati profesorji« zlahka postanejo predmet posmeha. Večina teh profesorjev je šibka v areni »mišičaste« retorike revolucij. Na drugi strani je bil Karl Marx dosleden znanstvenik, ki se je ukvarjal z družbenimi vedami, hladni jezik znanosti pa je lasten marksizmu in celotni tradiciji prosvetljenskega racionalizma. Trdim, da je, morda v veliko presenečenje nekaterih mojih bolj ortodoksnih prijateljev, v novejšem času prišlo do sekularizacije marksizma. Marx je bil zares dosleden znanstveni racionalist, zato pa je bila kasnejša tradicija marksizma polna eshatološke romance. In nikakršnega opravičila ni za to, da so na moje tovariše zlivali vedra hladne vode. Pravzaprav je ambicija znanstvenega socializma, ki sta jo inavgurirala Marx in Engels in ki jo je leninistična tradicija sprejemala le v bededah, šele zdaj začela dobivati svojo obliko. Vendar pa se je strahopetno skrivati pod akademsko oblačilo. Ta avtor je izbral stran barikade, na kateri bo stal v prihodnjem boju za oblast. Ukvarjanje z znanostjo ne pomeni samo sejanja nepristranskih napovedi, pri čemer pa ostaja sam znanstvenik ob strani. To pomeni tudi ukvarjanje z zelo oporečnimi vprašanji političnih programov.

Prvi, temeljni prispevek k oblikovanju programov je določena doza znanstvenega realizma. Protislovja kapitalizma niso vedno v porastu, obča kriza kapitalizma se ne pogloblja prav zmeraj, sile odpora pa niso niti v stalni rasti niti vedno imune pred drugačnimi vplivi. Vsak realni program za socializem, ki je povezan z Engelsovimi spoštovanja vrednimi in

ambicioznimi tezami iz *Razvoja socializma od utopije do znanosti*, bo moral priznati socialistično spodjedanje kapitalizma in njegovo obnovljeno energijo.

Ko to reče, lahko socialistični znanstvenik reče tudi tisto, kar pravijo navadni aktivisti, vendar kot tak ne sme zase zahtevati pravice, da bi ostal nem v nujno kolektivni razpravi.

Socializem je projekt občega humanizma. Lasten mu je internacionalizem. Zato so v samem središču socializma vprašanja miru, obstanka ljudi v času, ko je možno popolno uničenje. Oboroženi odpor družbeni nepravčnosti je lahko nujen, kot na primer danes v El Salvadorju in v času ameriških vicekonzulov v Južnem Vietnamu. Vendar pa sme biti ubijanje ljudi, celo zatiralcev, le zadnje sredstvo in soldateske ne gre slaviti.

Socializem pomeni mednarodno solidarnost, vendar solidarnost z delavskimi razredi v boju, ne pa z avtoritarnimi upravjalci, četudi se maskirajo v paternalistične fraze o »bazični demokraciji« (če uporabim izraz pakistanske armade, ki ga levica tako pogosto navaja). Internacionalizem pa ni tako preprost. Svet je sestavljen iz držav, koeksistence, zvez in spopadov med državami. Kateri državi je treba nuditi podporo? Tu je treba poudariti razliko. Demokratsko in socialistično opozicijo je treba povsod podpirati, vključno z državami »realnega socializma«. Podporo pravici do življenja v miru je treba nuditi nekapitalističnim državam v njihovem spopadu s kapitalističnimi in imperialističnimi državami. Vse napredne sile sveta se morajo postaviti po robu vojaški prevladi, h kateri težijo ZDA. Tretjič, ko gre za spopad družbenega in nacionalnega, ga je treba rešiti s kompromisom. Noben pošten liberallec, da ne govorimo o socialistih, se ne bi smel zavzemati za okrutne in odkrito protidemokratske gverilce Afganistana, ki se divje borijo proti vsemu, za kar se zavzema tradicija prosvetljenosti. Po drugi strani pa prosvetljenosti in humanosti ni mogoče prinesiti na konicah bajonetov, niti se ju ne sme ohranjati s pomočjo terorističnih bombaških napadov. Edina racionalna rešitev je svojevrsten kompromis, ki omogoča hkratno obstajanje pravih nacionalnih korenin reakcije in ohranjanja prosvetljene manjšine. Da zahodni liberalizem sprejema afganistanske reakcije in krvavi komunizem Pola Pota, opozarja samo na moralno dekadenco, ki jo lahko primerjamo edinole z brezčutno brezbriznostjo iz časa nacističnega genocida nad Židi.

Kadar gre za države razvitega kapitalizma, bo pomemben problem prihodnosti odnos delavskega gibanja do novih naprednih družbenih gibanj. Zdi se, da obstajajo štirje pogoji za doseganje enotnosti. Kar zadeva nova družbena gibanja, morajo le-ta sprejeti program polne zaposlenosti, kot tudi terjati pravico do polnega sodelovanja v gospodarskem življenju družbe. To pomeni konec slavljenja odpadnikov (razumljivo pa to ne izključuje skrbi in pozorne tolerantnosti do alternativnih načinov življenja). To pomeni tudi spoznanje dejstva, da množična nezaposlenost ni neizogibna usoda razvitega kapitalizma. Množična nezaposlenost je opcija, za katero se opredeljujejo nekateri predstavniki kapitala, zainteresi-

rani predvsem za druga vprašanja. Praksa petih držav, ki jim je uspelo ohraniti nizko nezaposlenost (Avstrija, Japonska, Norveška, Švedska in Švice) daje dragocene izkušnje, na katerih bi se morali učiti, ne pa jih posnemati v popolnoma drugačnih institucionalnih okvirih.

Drugič, moški delavski voditelji morajo sprejeti dejstvo, da je prišlo do vse večje udeležbe žensk v delavskem razredu, vzeto v najširšem pomenu. Če ne želijo zaostajati, morajo v prihodnosti uspešna delavska gibanja postati feministična. Moški kot prehranjevalec družine počasi izginja.

Tretjič, vsa napredna gibanja se morajo postaviti v bran »državi blaginje«, kot ustanovi javne skrbi za družbeno varnost, za preprečevanje revščine in omogočanje socialne in zdravstvene zaščite. Uslužbenci takšne države morajo še nadalje izpopolnjevati koncepcije javnih služb in družbene zaščite, solidarnosti, ki je dejavna in priteguje udeležbo vse večjega števila ljudi. Takšne iniciative se že pojavljajo, morda najboljši primer za to ponuja program *Kommunal*, katerega tvorec je švedski Sindikat mestnih uslužbencev. V razmerah, ko se v britanskih in ameriških mestih širijo bajtarska naselja in ko v teh državah revščina naglo narašča, mora postati skrb za vsako osebo dolžnost bolj učinkovite »države blaginje«. Ko smo soočeni z napadi na številne sisteme varnosti in na zdravstvene in socialne ustanove po Evropi, pri čemer so te pridobitve poimenovane z »birokratskim etatizmom«, moramo reagirati tako, kot to zasluži ideološko opredeljeno neznanje.

Četrtrič, problemi varstva človekovega okolja ne smejo ostajati zunaj vpliva tistih, ki so najbolj izpostavljeni nevarnosti uničenja. V nasprotju s splošnim tonom javne razprave in s podobo, ki jo ponujajo podatki o volilnih rezultatih, da tisti ljudje, ki so najbolj izpostavljeni nevarnosti zastrupitve, oglušujočih decibelov in prahu, ki uničuje pljuča, niso predvsem študentje in bohemi akademskega porekla, temveč proizvajalci in prebivalci s smogom zasičenih središč industrijskega kapitalizma. Delavsko gibanje nima razlogov, da bi na vrat na nos sprejelo puritansko opcijo ekologistov. Mora pa resno preučiti probleme zaščite človekovega okolja. Ko jih opazujemo z gledišča delavskega razreda, moramo te probleme razumeti kot podaljške in razširitev bistvenih preokupacij klasičnega delavskega gibanja, katerih ena je tudi zaščita pri delu, ali kakor jo imenujejo Nemci in Švedi – *Arbeitschutz* (dobesedno zaščita delavca).

Splošna možnost iskanja sreče

Nismo navajali socialističnega programa, temveč spisek nalog na področju uvajanja socialističnega odpora. Glavni razlog tiči v tem, da sklepna leta XX. stoletja verjetno ne bodo postavila na dnevni red socialistične preobrazbe katere od razvitih kapitalističnih držav, celo ne San Marina, kjer obstaja leva večina. Mnogo verjetneje je, da bodo sile humanosti, demokracije, solidarnosti, razuma in socializma popolnoma

zaposlene z agresivnimi napadi na pravice delavskih organizacij, na polno zaposlenost, na socialno varnost, na pravice žensk-delavk, na temeljne pravice večine prebivalcev tretjega sveta, da bodo zaposlene z nevarnostmi nadaljnje eskalacije v oboroževanju, kot tudi s pogubnimi posledicami vse večjega zanemarjanja ekoloških parametrov človeške eksistence.

Kljub temu je moč iskati vizijo drugačne prihodnosti. Ta tekst se približuje skrajnim mejam, ki so jih določili uredniki, zato se vsiljujeta kratkost in nedorečenost.

Treba se je bojevati proti puritanski težnji v ekološkem gibanju in v levi tradiciji. Čeprav tu pogosto odkrivamo trdno moralno stališče, vendarle – prav tako pogosto – začutimo tudi avtoritarni smrad. Povojna izkušnja postrevolucionarnih družb je pokazala, da se lahko restrikcije potrošniških navad širokih slojev prebivalstva, zanemarjanje ali zaustavljanja potrošniške tehnologije uresniči le ob pomoči represivnih metod, ki se jim nenehno izogibamo, razen tega pa še ob pomoči črne borze, kriminala in s poskusi prebegov v države, kjer je potrošnja neovirana. Drugič, puritanizem zelo rad opazuje vsakdanje življenje ljudi, včasih pa tudi človeško življenje nasploh, z instrumentalističnega gledišča – kot nekaj, kar je potrebno zadrževati in disciplinirati zavoljo nekakšnih velikih ciljev. Nekoč je bilo to božje cesarstvo, pozneje je to vlogo prevzela republika revolucije, v novejšem času pa družba ravnotežja ničelne rasti.

V primerjavi z mračnim asketizmom puritanske tradicije, tako mojstrsko prikazane na številnih slikah umetnikov nizozemske zlate dobe (resnobni zborovalci, ogrnjeni v črne plašče), lahko v tekstu Ameriške deklaracije o neodvisnosti Thomasa Jeffersona še vedno najdemo lepoto svetlobe in humanosti: »Za očitno resnico imamo, da so vsi ljudje ustvarjeni kot enaki, da jim je stvarnik dal neodtujljive pravice, med drugimi pravico do življenja, svobode in iskanja sreče«.

V praksi liberalizma, ne le v ZDA, so bile te pravice pogosto odtujene večini človeškega rodu. Vendar pa to ni dokaz, da je bil liberalizem napačen, ampak le dokaz, da ni bil sposoben uresničiti proklamiranih načel. Noben političen projekt ne more ljudem obljubiti sreče. Obstaja eksistencialna razsežnost človeškega življenja, ki je ni mogoče zvesti na družbene dogovore. Res bi lahko bistvo socializma in marksističnega komunizma rezimirali tako: tako eden kot drugi se zavzemata in borita za osvoboditev človeka, da bi vsem ljudem omogočila življenje in svobodo, kot tudi možnost iskanja sreče.

Vizija socializma je kolektivno solidarna organizacija svetovnega gospodarstva, ki bi onemogočila lakoto in prezgodnje umiranje po svetu. To pomeni pravico vsakogar – ki to želi – da sodeluje v gospodarskem življenju družbe – namesto, da je obsojen na marginalizacijo in nezaposlenost. To pomeni skrb za ljudi v primeru bolezni, nemoči ali revščine. To pomeni skrb za človekovo okolje, v čemer lahko najdemo srečo za vse nas. To bi moralo pomeniti javno lastnino nad glavnimi naravnimi bogastvi človeštva in nad produkcijskimi sredstvi, ob hkratnih širokih možnostih za

kreativnost posameznikov in majhnih skupin (tega cilja pa ni mogoče doseči z zatiranjem, izkoriščanjem, marginalizacijo ali revščino ljudi, katerih ustvarjalnost ni pridobitniška, ali tistih, za katere ni potrebno, da bi bili posebej ustvarjalni).³⁸

Elementarno človeško bistvo socializma ni nič drugega kot to, da se vsakemu živemu bitju tega planeta zagotovi ekonomske, socialne, politične možnosti za iskanje sreče. Nič več, ali nič manj kot to.

Z obrazom proti vetru

Malo verjetno je, da bo v naslednjem desetletju (ali v naslednjih desetletjih) veter zgodovine napenjal jadra socialistov. Vendar pa je mnogim med nami že samo nastavljanje obraza vetru zelo privlačno. Svežina bistri um, budi v nas novo energijo za boje, ki so na obzorju.

³⁸ Na Madžarskem srečamo primer povezovanja javne lastnine in svobodne individualne ustvarjalnosti: podjetja posedajo kompjuterje tistim individualnim novatorjem, ki si izmišljajo kreativne kompjuterske igre, te pa, s posredovanjem državnih podjetij, uspešno izvažajo na Zahod.